

Cite: Aksyonova, S. Yu. (2021). Vik materynstva u konteksti tsinnosti chasu [Maternity Age in the Context of the Value of Time]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 2 (44), 56-73.

УДК 314.146 (477)

JEL CLASSIFICATION: J13

С. Ю. АКСЬОНОВА, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України

E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com

ORCID 0000-0003-0516-9078

Scopus ID: 57190218275

ВІК МАТЕРИНСТВА У КОНТЕКСТІ ЦІННОСТІ ЧАСУ

Швидкі зміни у суспільстві потребують швидкого пристосування до них особистості. Зростає цінність часу й усвідомлення цього процесу стає підґрунтям формування установок на певну послідовність і час / вік настання важливих подій у житті людини, що мусить розвивати часову компетентність особистості не лише на рівні повсякденних практик і виконання професійних завдань, але й на рівні всього життя (життєвого шляху). Мета дослідження — встановити, чи може розвиток часової компетентності особистості і усвідомлення цінності часу впливати на зміни віку материнства. Наукова новизна полягає у тому, що у дослідженні віку матері при народженні дитини як вагомий фактор змін розглядаються цінність часу і розвиток часової компетентності особистості. У роботі використано наукові методи порівняння, аналізу, узагальнення, аналогії, графічний метод. До аналізу були залучені матеріали міжнародного «Європейського соціального обстеження» (ESS) третього (2006—2007 рр.) і дев'ятого (2018 р.) раундів, які включали однаковий модуль із вивчення організації життєвого циклу людини. Теоретичним підґрунтям дослідження стала енергетична концепція психологічного часу, згідно з якою до особистісного часу входить його енергетична складова. У статті проаналізовано зміни, які відбулись за період між 3-м і 9-м раундами ESS в уявленнях респондентів стосовно віку, коли жінку вважають ще занадто молодою, щоб стати матір'ю; віку, коли жінці, на думку респондентів, уже пізно народжувати (ще одну) дитину; ідеального віку для того, щоб стати матір'ю. Виявлено зміщення зазначених вікових характеристик у бік старших вікових груп майже в усіх країнах-учасницях 3-го і 9-го раундів ESS. Чіткі відповіді більшості опитаних про ідеальний вік для жінки, щоб стати матір'ю, і перейти до нового етапу життя, свідчать про наявність особистісної часової компетентності у масштабі всього життя і перенесення на рівень сім'ї або індивіда відповідальності як за вибір часу (віку) для народження дитини / дітей (а це здебільшого стало можливим завдяки розвитку планування сім'ї),

так й за використання часу до появи дитини. Такі процеси відображають усвідомлення цінності часу і ще більше посилюють його цінність.

Ключові слова: народжуваність, вік матері при народженні дитини, цінність часу, часова компетентність особистості, ідеальний вік, щоб стати матір'ю.

Постановка проблеми. Прискорення ритму життя неминуче супроводжується усвідомленням цінності часу. Цю тенденцію посилюватимуть притаманні часу особливості: неможливість впливати на час, обмеженість часового ресурсу, неможливість його накопичення, передачі іншій особі, купівлі / продажу, заміни, безповоротність і безупинність плину часу. За визначенням І. Канта, «Час є не що інше, як форма внутрішнього чуття, себто форма споглядання нас самих і нашого внутрішнього стану» [1, с. 65]. Сприйняття молодого людиною часу і усвідомлення його цінності стає підґрунтям вибудовування певних життєвих сценаріїв, бажаної послідовності найважливіших подій у його житті. Зважаючи на слушність тези І. Канта, що «час не є емпіричне поняття, виділене з якогось досвіду» [1, с. 63], все ж таки необхідно зазначити, що досвід використання, організації, планування часу іншими людьми може суттєво впливати на прийняття тих чи інших рішень. Передусім це стосується споглядання молодими людьми досвіду організації часу життя попередніх поколінь і можливістю відзначати, наскільки успішними виявилися ті чи інші сценарії. Одним із моментів «організації життя» є найважливіша подія — народження дитини / дітей, а планування віку, в якому її / їх народити, може залежати від спостереження за життєвими сценаріями інших сімей і визначення найбільш благополучних.

Актуальність дослідження. Вивчення викликів, спричинених подальшим розгортанням глобалізації, навели вчених на думку, що у постіндустріальному суспільстві через зростання швидкості змін, збільшення кількості і щільності індивідуальних інформаційних подій у щоденному процесі пізнання людини, час стискається й ущільнюється [2, 3]. Дорослішання особистості відбувається у процесі планування майбутнього життя, постановки цілей і розташування їх відповідно до пріоритетів, усвідомлення, що для життєвої самореалізації необхідно охопити чимало сфер життєдіяльності: набагато більше ніж це було у поколіннях батьків і прабабків. Водночас змінюється ставлення до часу, усвідомлюється його безповоротність і вирішальність років молодості для напрацювань, що сформують надійну основу подальшого життя. У зв'язку з цим з'ясування репродуктивних планів у цілому і, зокрема, часу—віку народження дитини є актуальним завданням.

Ще одним свідченням важливості включення у дослідження народжуваності цінності часу і одночасно поштовхом до проведення нашої розвідки стала опублікована у Німеччині доповідь про розвиток сім'ї і сімейної політики. Увагу зосереджено на часових потребах сім'ї та типових конфліктах

сімей через брак часу, а також розробці політики часу для сім'ї, адже для кожної родини необхідно достатньо часу, щоб розвивати стосунки, гармонізувати їх, забезпечувати взаємну турботу і допомогу між поколіннями, і при цьому виконувати соціально необхідну роботу [4]. У доповіді також піднімалось питання впливу часу як чинника на прийняття рішення про народження дітей та розвитку вміння організовувати і використовувати цей цінний ресурс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання часу, його цінності, ставлення людини до часу здебільшого перебувають у сфері наукового інтересу психологів і філософів. Дослідження щодо сприйняття людиною часу і його цінності характеризуються різноманітністю напрямків досліджень. Доволі широке коло науковців зосередили увагу на вивченні психологічного часу особистості. Я. Сухенко (J. Sukhenko) проаналізувала результати існуючих на сьогодні концептуальних підходів, де «найбільш виразно виявляється змістовно-хронологічна логіка дослідження» психологічного часу особистості [5]. Найпопулярнішим дослідженням цього складного і багаторівневого явища й досі залишається концепція Е. Головахи (E. Golovaha) і О. Кронік (A. Kronik) [6].

У зв'язку з посиленням уваги до гендерної рівності актуалізувалися дослідження використання часу. Зокрема, О. Макарова (O. Makarova) порушує питання «необхідності теоретичного обґрунтування та класифікації способів витрачання часу» як для характеристики якості життя населення, так й для «інформаційного забезпечення моніторингу ситуації щодо гендерної рівності» [7].

Усвідомлення цінності вільного часу і раціонального його використання сформувало науковий напрям — дозвіллезнавство [8].

Чимало робіт психологів присвячено проблемам особистісної організації часу не лише на рівні професійної і повсякденної діяльності, але й на рівні життя загалом, оскільки саме організація часу життя є найважливішою умовою відчуття його доцільності та задоволеності ним [9]. Міркування К. Абульханової (K. Abulkhanova) і Т. Березіної (T. Berezina) про організацію часу життя ґрунтуються на переконанні, що час — це «цінність, оскільки нам вдається наповнити його глибоким змістом і реалізуватися в ньому» [10].

Дедалі популярнішим стає тайм-менеджмент, який поступово перетворюється на життєву філософію ділових людей.

Час у дослідженнях демографів найчастіше постає як вік настання певних демографічних процесів та їхня тривалість. Цінність часу зазвичай ототожнюють із цінністю людського життя і спрямованістю продовжити його тривалість. До Європейського соціального обстеження (ESS) третьої хвилі, проведеного у 2006—2007 рр., вперше було включено модуль, спрямований на краще розуміння поширених серед європейців думок щодо

організації життєвого циклу та стратегій планування особистого життя [11]. У ході обстеження, зокрема, з'ясовувалось існування і усталеність соціальних норм про окремі події у житті, міркування стосовно ідеального віку, щоб почати жити разом із чоловіком / жінкою без одруження, взяти шлюб та почати жити разом зі своїм чоловіком / жінкою, стати матір'ю / батьком, наймолодшого і найстарішого віку життєвих подій тощо. Статистичні матеріали цього обстеження стали підґрунтям багатьох досліджень. Серед них цікавою є робота Ф. Біллари (F. Billari) та його колег, в якій представлені результати вивчення існуючих соціальних вікових обмежень (дедлайнів) для дітонародження та їх варіації у різних країнах, зв'язок із фактичними біологічними межами і допоміжними репродуктивними технологіями [12].

Останніми десятиліттями в Україні, як і в більшості європейських країн, спостерігають тенденцію підвищення віку материнства. Найімовірнішим чинником цієї тенденції є відкладання народження дитини на старший вік матері [13], а от причини такого відкладання все ще недостатньо вивчені. **Мета** дослідження — встановити, чи може розвиток часової компетентності особистості та усвідомлення цінності часу впливати на зміни віку материнства. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що вперше у дослідженнях віку матері при народженні дитини як вагомий фактор змін розглядаються цінність часу і часова компетентність особистості.

Матеріали і методи. Представлене дослідження здійснювалося за допомогою таких методів: порівняння, аналізу, узагальнення, аналогії, графічного методу. У роботі використано матеріали міжнародного Європейського соціального обстеження (*European Social Survey, ESS*) третьої (2006—2007 рр.) і дев'ятої (2018 р.) хвиль (раундів), до програми яких входив однаковий модуль із вивчення організації життєвого циклу людини. Учасники як третього, так і дев'ятого раундів дотримувалися однакових методологічних вимог, що забезпечило коректність порівнянь відповідей громадян різних європейських країн у різні періоди обстеження. До аналізу також долучено статистичні матеріали Європейської Комісії (*Eurostat*), з вільним доступом до них. Починаючи з 9-го раунду, в інтегрованому файлі даних розміщена вага *anweight*, яку ми використовували при проведенні розрахунків. Щодо 3-го раунду, то подібну вагу було обчислено відповідно до рекомендацій у посібнику *ESS* із зважування даних [14]. На жаль, не усі країни-учасники 9-го раунду брали участь у 3-му раунді, і також були країни, які не увійшли в останнє обстеження. Зокрема, Україна у 2018 р. залишилася поза обстеженням і тому немає можливості дізнатись, як змінено думки наших громадян щодо організації життєвого циклу за період 2006—2018 рр., і чи відповідають ці зміни тим, що мають місце в інших європейських країнах.

Для проведення демографічного аналізу важливо звертати увагу на вікові особливості. Однак при виокремленні певних вікових сукупностей в

деяких країнах кількість респондентів у них виявилась замалою для розгляду, тому ці країни вилучались при побудові графіків і проведенні порівнянь.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Ставлення людини до часу як цінності може визначатися ступенем її самоактуалізації [15, с. 23] і проявлятися рівнем розвитку часової компетентності особистості. Остання визначає здатність людини вибудовувати особисту часову перспективу, конструктивно діяти у різних часових режимах [16], структурувати і з'єднувати в єдине ціле події сьогодення, минулого, майбутнього [17], і чималою мірою залежить від способу включення особистості у соціальні процеси [16]. Розвиток часової компетентності у людини є однією з умов її активної життєвої позиції, визначає її суспільну позицію, психологічне здоров'я і благополуччя [18]. Часова компетентність особистості може розкриватись у повсякденності та професійній сфері як така організація діяльності, що дає змогу завчасно досягти найкращих результатів. Водночас її можна розглядати у масштабі всього життя людини. У цьому випадку часова компетентність визначатиметься організацією і послідовністю значимих (доленосних) подій впродовж життя, що у кінцевому підсумку вибудовують благополучний (успішний) біографічний шлях людини. Це стосується і жінок, і чоловіків, оскільки народження дитини сприймається ними обома як значуща (етапна) подія у житті [10]. Можливість планувати народження дитини (або ще однієї дитини) спричинила потребу для особистості знайти на своєму життєвому шляху «точку» або «відрізок» (інакше — вік), коли це найкраще здійснити. Якщо у XIX столітті панівну налаштованість у репродуктивній сфері більшості сімей міг охарактеризувати вислів «на то воля Божа», а відтак й відповідальність за час, коли народиться дитина, покладалася на «вищі сили», то планування сім'ї у XX, і тим більше у XXI століттях, перемістило відповідальність за народження дитини — насамперед за вибір часу / віку її народження — на індивідуальний рівень або рівень подружжя. Тоді особистість несе відповідальність також за використання часу, що передує народженню дитини. Простежується детермінація минулим — успішність адаптації до нових умов життєдіяльності, пов'язаних з народженням дитини, що чималою мірою залежить від попередніх дій (зокрема, вирішенням житлової проблеми, досягненням стійкої конкурентоздатності на ринку праці тощо), — і детермінація майбутнім — запланованими (бажаними) подіями, цілями (наприклад, плани народити трьох дітей з дотриманням певних інтервалів між їхнім народженням визначатиме час народження першої дитини).

Усе це разом відповідає ціннісно-смысловому компоненту часової компетентності особистості, оскільки час сприймається як цінність, усвідомлюється соціальна значущість ефективної організації часу і особистісна відповідальність за реалізацію свого часу як ресурсу [16]. При прийнятті важливих життєвих рішень індивід керується цінностями, котрі у сучас-

ному світі часто набувають неоднозначного, плинного характеру, і за умов їхньої високої динаміки значущість часу, як психологічного конструкту, зростає і він стає своєрідним маркером специфіки змін цінностей особистості та детермінант її поведінки [3].

К. Абульханова і Т. Березіна сформулювали енергетичну концепцію психологічного часу, згідно з якою складовими особистісного часу є не лише сприйняття, переживання, усвідомлення і організація часу, але й енергетика особистісного часу [10]. Останній компонент потребує подальшого вивчення, утім, це не відміняє можливості його використання, оскільки навряд чи можна очікувати палких дискусій стосовно твердження про нерівномірне енергетичне наповнення різних періодів життя людини.

Молодість — це найбільш динамічний період життя, характеризується значною енергією дій і прагненням якомога більше пізнати, випробувати себе у різних сферах, щоб визначитися з інтересами і цілями. У цей період формується основа майбутнього. Молоді люди набувають навичок організовувати свій час, розташовувати цілі у порядку пріоритетності. Згідно з енергетичною концепцією психологічного часу, час окремого людського життя перетворюється особистістю на матеріальні та ідеальні форми культури (у широкому сенсі), споживання яких іншими людьми дає змогу збільшити у них енергетичний потенціал [10]. З цих позицій відкладання народження дитини можна розглядати як прагнення особистості енергію (молодості) часу до появи дітей перетворити на матеріальні та світоглядні цінності і форми, які сприятимуть накопиченню енергетичного потенціалу у нащадків. Тобто має місце не заміна «потреби у дітях» задоволенням, скажімо, матеріальних потреб, а свідоме чи несвідоме «переведення» енергії часу в інші форми, які піддаються (звісно, певною мірою) зберіганню і «доступні для подальшого потенціювання іншими людьми» [10], зокрема, дітьми. Як би там не було, але численні соціологічні обстеження показують, що переважна більшість молодих людей усвідомлює, що народження дитини — це відповідальний крок у їхньому житті, а догляд і виховання дитини / дітей потребуватиме багато часу і зусиль та значно ускладнюватиме підвищення освітнього рівня, опанування професії, набуття характеристик справжнього майстра своєї справи, що зі свого боку посилюватиме впевненість у своїх силах. До того ж, досвід тих, хто народив дитину ще до закінчення навчання, свідчить, що без сторонньої допомоги (насамперед батьків), неминучим стає «відставання» у рівні соціального і матеріального благополуччя.

У програмах 3-го і 9-го раундів Європейського соціального обстеження респондентам було запропоновано дати відповідь на запитання: «До якого віку, на Вашу думку, жінка є занадто молодою, щоб стати матір'ю?» (*«Before what age would you say a woman is generally too young to become a mother?»*). У цілому по країнам середній вік жінки, до якого, на думку

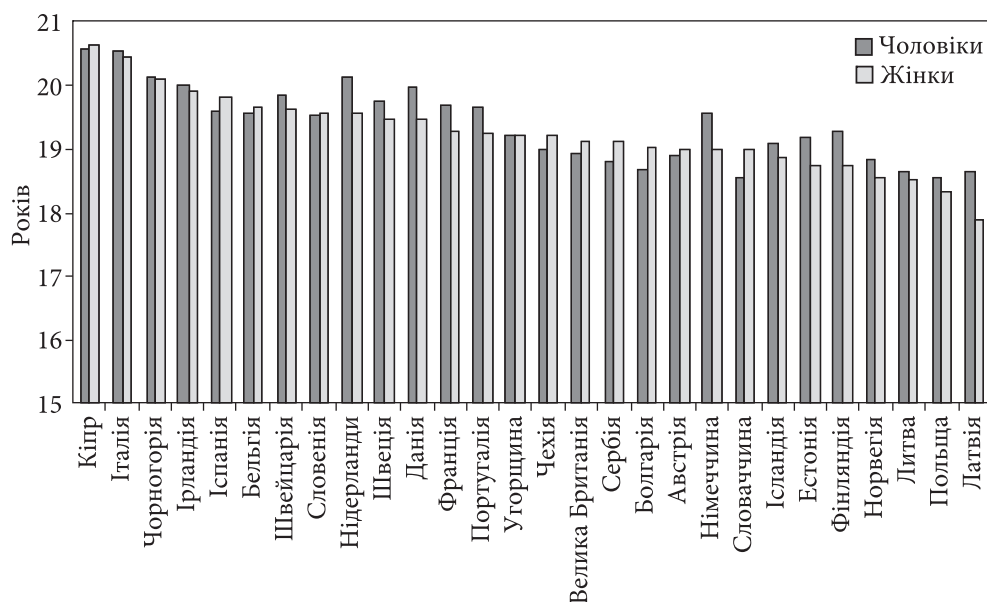

Рис. 1. Середній вік, до якого жінка є ще занадто молодою, щоб стати матір'ю, за відповідями респондентів 9-го раунду (2018 р.) Європейського Соціального Обстеження (ESS)
Джерело: розрахунки за даними Європейського Соціального Обстеження 9-го раунду.

респондентів, вона є занадто молодою, щоб стати матір'ю, за результатами 9-го раунду були дещо вищими ніж за даними 3-го раунду. Перевищення мало місце не в усіх країнах, які брали участь у обстеженні, а різниця у більшості випадків була у межах 0,1—0,3 року. Серед усіх країн виокремлюються Кіпр і Португалія, де за період між раундами уявлення щодо віку, коли ще занадто рано народжувати, змістились у бік старших вікових груп, унаслідок цього середній показник виявився на 0,9—1,2 року (відповідно) більшим ніж він був у 2006—2007 рр. А в Ірландії — країні з дуже високими показниками середнього віку матері при народженні дитини — значна кількість опитаних, навпаки, була схильна вказувати вікові групи до 20 років, що вплинуло на узагальнюючий показник, і середній вік занадто ранньої народжуваності став нижчим ніж він був у попередньому опитуванні. Важливо зазначити, що мало хто з респондентів повідомляв про вік до 18 років. Є всі підстави вважати, що не фізіологічна здатність людини народити дитину, а її соціальна зрілість відігравала ключову роль у роздумах, до якого віку ще рано ставати матір'ю. Цікавим фактом є те, що у більшості країн Північної Європи чоловіки були більш ніж жінки налаштовані вказувати старший вік, до якого жінка є занадто молодою, щоб стати матір'ю (рис. 1).

Суспільний «припис» — коли ще зарано ставати матір'ю / батьком, а коли вже можна — прямо чи опосередковано формує дітородну поведінку, вказує на нижню межу, не досягнувши якої, не варто проявлятися у новій

якості (материнства / батьківства). Такі приписи певним чином «контролюють» раціональність використання часу до народження дитини, схваляючи витрати часу на навчання, оволодіння професією, набуття певного рівня конкурентоспроможності, матеріального забезпечення, фінансової незалежності (насамперед від батьків і соціальних допомог), та осудливо приймаючи витрати часу на реалізацію бажання «пожити для себе», подорожувати, вивчати нове і мати хобі тощо.

Доцільність тієї чи іншої репродуктивної поведінки в кінцевому підсумку визначається успішністю життєвого шляху особистості. Наслідки ранньої (а тим більше підліткової) народжуваності стосуються не лише безпосередньо дівчини та її майбутнього життя, але й позначаються на її дитині. Те, що переважна більшість респондентів (у тому числі й серед молоді) чітко вказала вік, до якого жінка є ще занадто молодою, щоб стати матір'ю, свідчить про вміння розставляти відповідні для певного віку пріоритети, відчувати невідривність і цілісність минулого, теперішнього і майбутнього.

Поряд із нижньою встановлюється ще й верхня межа, що характеризує вік, коли жінка сприймається як «занадто стара», щоб народити дитину / ще одну дитину (у ESS відповіді на запитання «Як Ви вважаєте, після якого віку жінка, як правило, вже виходить з того віку, щоб народжувати (ще) дітей?» (*After what age would you say a woman is generally too old to consider having any more children?*)). Результати останнього обстеження стосовно віку, до якого народження дитини у жінки відповідає нормі, виявилися досить очікуваними: як і у випадку «занадто рано народжувати», середній вік жінки, коли вже «занадто пізно народжувати», був вищий ніж аналогічний показник за результатами обстеження 12-річної давнини. Якщо розходження у відповідях респондентів щодо занадто молодого для народження дитини віку жінки у 3-му і 9-му раундах були несуттєвими, то середній вік, коли жінка сприймається як «занадто стара» для народження (ще однієї) дитини, згідно з розрахунками даних 9-го раунду, в Угорщині та Болгарії підвищився більше ніж на 2 роки, у Польщі і Великій Британії — на 1,7—1,8 року, у Швеції, Бельгії, Франції — на 1,5 року порівняно з відповідними показниками 3-го раунду. Попри підвищення (а по сукупності всіх країн воно досягало 1,3 року), середній вік жінки, коли вона, на думку опитаних, вже виходить із того віку, щоб народжувати (ще) дітей, все ж таки залишився у прийнятих межах репродуктивного віку — 43,1 року. З одного боку, розвиток допоміжних репродуктивних технологій, завдяки яким послаблюється залежність від вікової детермінованості ймовірності зачаття дитини, зменшує страх «не встигнути» народити дитину, з іншого боку, усвідомлюється недоцільність надмірного відкладання народження дитини на старший вік. Останнє, скоріше за все, пов'язано з тим, що на успішність застосування зазначених технологій все ж таки впливає вік жінки. Україй важливо не лише народити здорову дитину, але й виховати її, підтримувати,

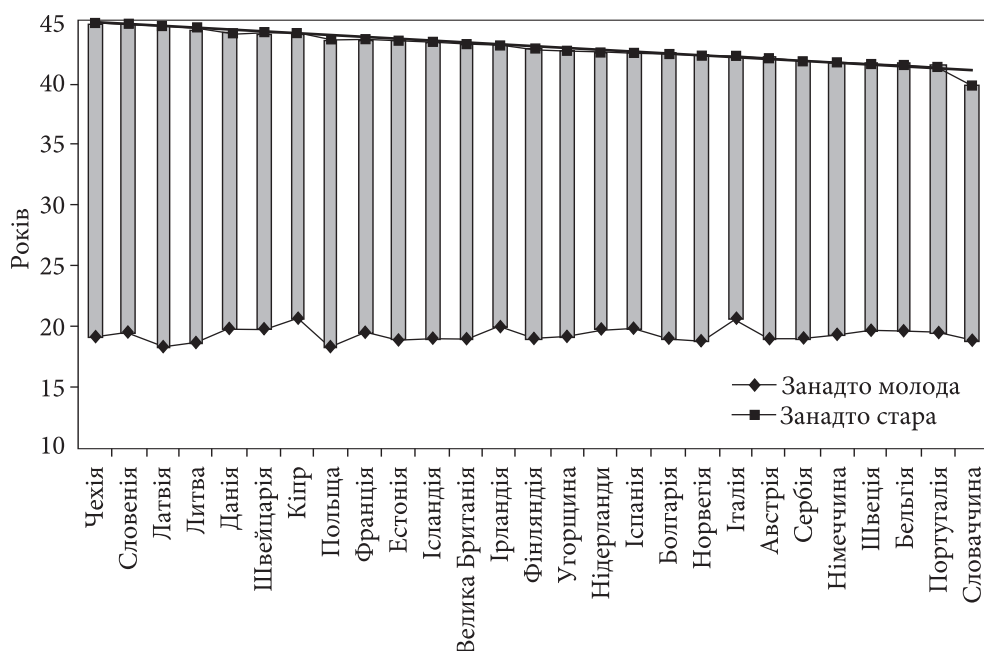

Рис. 2. Середній вік, до якого жінка є ще занадто молодою, щоб стати матір'ю, і середній вік, коли жінка вже виходить з того віку, щоб народжувати (ще) дітей, за відповідями респондентів, ESS, 9-й раунд, 2018 р.

Джерело: розрахунки за даними Європейського Соціального Обстеження, 9-й раунд.

поки вона не стане повністю самостійною (згадаємо також, що вік соціальної зрілості зміщується на старші вікові групи). Принагідно зауважимо, що середній вік жінки, коли вона вже виходить із того віку, щоб народжувати (ще) дітей, згідно з результатами 9-го раунду ESS, був найвищий у Італії і Латвії (44,7 року), а найнижчий у Словаччині (39,8 року). У відповідях стосовно «занадто старого» віку для народження дитини у жінок чоловіки були схильні вказувати дещо старший вік ніж це робили жінки, але гендерна різниця у середніх показниках виявилась у більшості країн незначною.

Проміжок часу від вікової межі, до якої ще «занадто рано» народжувати і до вікової межі, за якою вже «занадто пізно», формує «часове поле» (рис. 2), де спрямована на народження дитини поведінка особистості буде відповідати соціально прийнятим нормам. У цілому таке «часове поле» свідчить про адекватне сприйняття віку / часу для виконання материнської ролі та вказує на наявність часової компетентності, але повністю не визначає її.

На думку О. Кузьміної (О. Kuzmina), розвиток часової компетентності може здійснюватися через «створення образу ідеальної моделі поведінки у часі, імітацію поведінки відповідно до даної моделі, внесення коректив у способи такої поведінки і формування до неї критичного ставлення» [17].

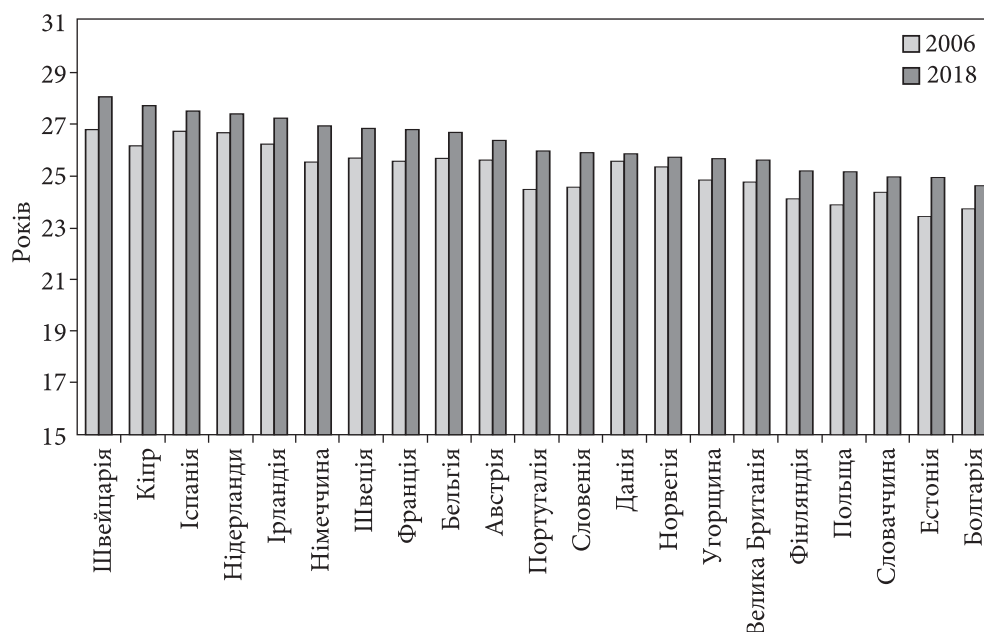

Рис. 3. Середній ідеальний вік для жінки, щоб стати матір'ю, за відповідями респондентів 3-го (2006—2007 рр.) і 9-го раундів (2018 р.) Європейського Соціального Обстеження
Джерело: розрахунки за даними Європейського Соціального Обстеження 3-го і 9-го раундів.

Під час проведення Європейського соціального обстеження (як 3-го, так і 9-го раундів) з'ясовувалися думки респондентів щодо ідеального віку для жінок і чоловіків для того, щоб стати матір'ю чи батьком («Яким є ідеальний, на Вашу думку, вік для дівчини або жінки (хлопця або чоловіка), щоб стати матір'ю (батьком)?» *«In your opinion, what is the ideal age for a girl or woman (a boy or man) to become a mother (a father)?»*). Така постановка питання дає змогу з'ясувати особистісну точку зору, але не прив'язуватися до конкретної життєвої ситуації. Втім, так чи інакше людина намагається слідувати уявленням про ідеал.

Варіація середнього ідеального для жінки віку для народження дитини між країнами у новішому обстеженні виявилася меншою ніж у попередньому: від 24,6 року (у Латвії, Болгарії, Литві) до 28,1 року у Швейцарії, тоді як у ESS 2006 р. від 22,2 року в Україні — і це був найнижчий показник (як на думку жінок, так й за відповідями чоловіків) серед країн, які брали участь у 3-му раунді ESS — до 26,8 року у Швейцарії. Принагідно зауважимо, що у 2006 р. в Україні середній ідеальний вік для чоловіків, щоб уперше стати батьком, становив 25,4 року, тобто на 3,2 року перевищував аналогічний вік для жінок, причому така гендерна різниця виявилася найбільшою на той час. Значення середнього ідеального для жінки віку для народження

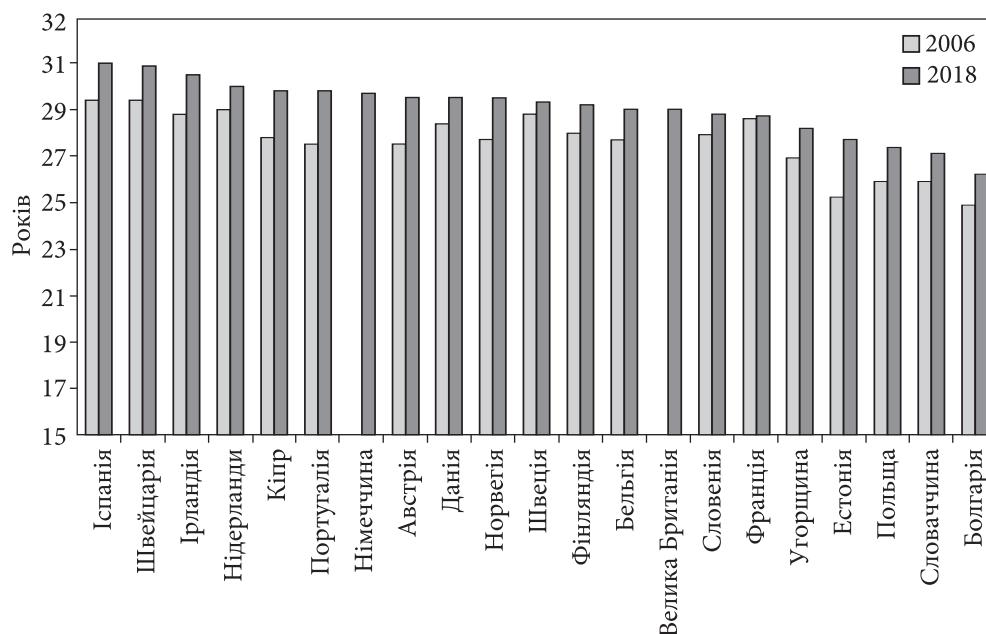

Рис. 4. Середній вік матері при народженні першої дитини у країнах Європи у 2006 і 2018 рр. (Ірландія 2007 р., Данія 2005 р.)

Джерело: дані European Commission/ Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

дитини в усіх країнах, які брали участь як у 2006 р., так й 2018 р. (таких країн було 21), виявилися відчутно вищими. Зокрема, у Німеччині, Португалії, Естонії, Кіпрі середній ідеальний вік, щоб стати матір'ю, розрахований за даними 9-го раунду, на 1,5 року перевищував відповідний показник за результатами 3-го раунду, у Словенії, Швейцарії, Польщі, Франції — на 1,2—1,3 року (рис. 3).

Для останніх десятиліть характерне зростання середнього віку материнства при народженні дитини (як первістків, так й усіх черговостей) в усіх європейських країнах. Це справедливо для умовних й реальних поколінь. Підвищення віку материнства є однією з основних ознак другого демографічного переходу. За 12 років між обстеженнями середній вік матері при народженні першої дитини у Естонії, Португалії, Данії виріс більше ніж на 2 роки; у Швейцарії, Польщі, Іспанії, Ірландії, Норвегії — більше ніж на 1,5 року (рис. 4). У 2019 р. в Італії, Іспанії, Люксембурзі, Швейцарії середній вік матері при народженні первістка перевищував 31 рік, в Ірландії і Греції наближався до цієї вікової межі, у Нідерландах, Німеччині, Португалії, Данії, Австрії, Норвегії — майже досяг 30 років. Порівняно з фактичними показниками, ідеальний вік для народження дитини виявився молодшим, а розходження між показниками (за даними 2018 р.) в окремих

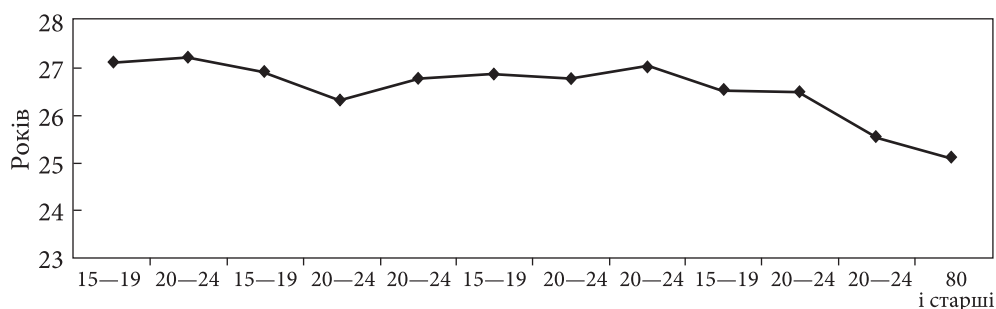

Рис. 5. Середній ідеальний вік для жінки, щоб стати матір'ю, за відповідями респондентів різних вікових груп, ESS, 9-й раунд, 2018 р.

Джерело: розрахунки за даними Європейського Соціального Обстеження, 9-й раунд.

країнах навіть були більше за 3,5 роки (Іспанія, Португалія, Данія, Норвегія, Фінляндія).

Результати 3-го і 9-го раундів ESS чітко демонструють, що сприймання ідеального віку для народження дитини також зміщується у бік старших груп, але це відбувається дещо повільніше, ніж зростання середнього віку матері при народженні первістка, розрахованого для умовних поколінь. Утім, у топ-п'ятірку країн (серед тих, що брали участь в обох обстеженнях) як за першими, так й за другими показниками ввійшли одні й ті само країни: Іспанія, Швейцарія, Ірландія, Нідерланди, Кіпр; до того ж, останні чотири позиції у рейтингу за величиною зазначених показників також аналогічно посідали: Естонія, Польща, Словаччина, Болгарія.

Зауважимо, що в кожній країні була сукупність респондентів, переконаних у тому, що ідеального віку для материнства не існує. Зокрема, про це повідомляв кожний п'ятий опитаний в Італії та Австрії. Частка тих, хто вважав, що ідеального віку для народження дитини немає, була значно вищою за середню по усій сукупності респондентів у Іспанії, Португалії, Швейцарії, Чехії.

У зв'язку з тим, що часова перспектива має вікову обумовленість [19], а сукупність респондентів є неоднорідною за віком — є опитані, що знаходяться в активному репродуктивному віці, а також ті, чия дітородна діяльність завершується або вже завершилася — доцільно з'ясувати, як різняться уявлення про ідеальний вік, щоб стати матір'ю, у різних вікових групах. Рис. 5 надає можливість простежити такі розбіжності за п'ятирічними віковими групами в усій сукупності опитаних безвідносно до країни їхнього проживання.

У цілому за результатами обстеження 9-го раунду порівняно високі значення середнього ідеального віку, щоб стати матір'ю, були притаманні групам респондентів наймолодшого репродуктивного віку (15—30 років) (рис. 6). В усіх країнах, що брали участь у ESS 2018 р., у групах респон-

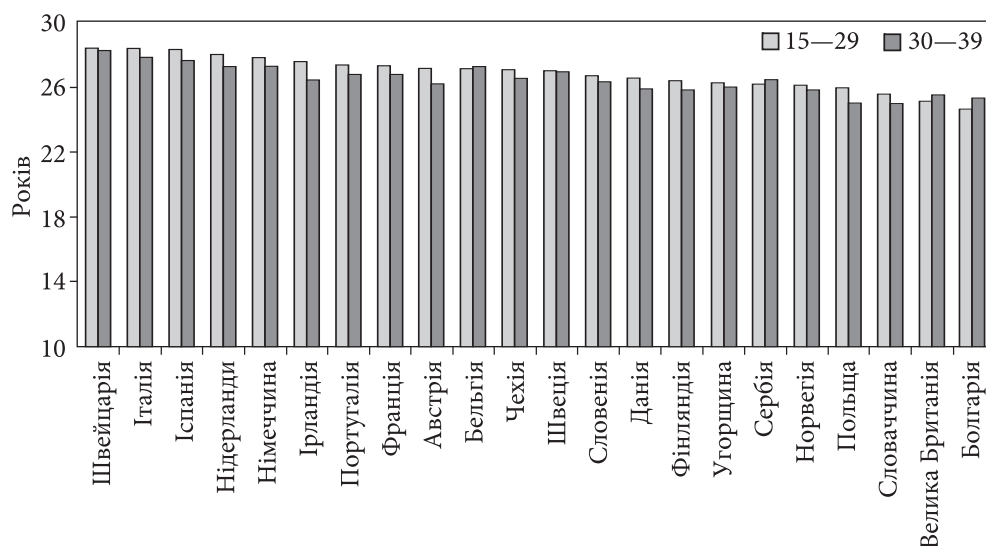

Рис. 6. Середній ідеальний вік для жінки, щоб стати матір'ю, за відповідями респондентів вікових груп 15—29 і 30—39 років, ESS, 9-й раунд, 2018 р.

Джерело: розрахунки за даними Європейського Соціального Обстеження, 9-й раунд.

дентів до 30 років зазначений показник виявився вищим ніж той, що був у загальній сукупності тих, хто дав чітку відповідь на запитання (у середньому на 0,6 року).

Серед п'ятирічних груп дітородного віку найнижчий середній ідеальний вік для материнства виявився у респондентів віком 30—34 роки (майже на рік менший ніж найвище значення у групі 20—24 роки). У таких країнах, як Бельгія, Велика Британія, Болгарія узагальнюючий показник ідеального віку, щоб стати матір'ю, розрахований за відповідями 30—34-річних опитаних, перевищував відповідний показник за відповідями респондентів 15—30 років. Перехід за 30-річну межу спонукає до переосмислення цілей, значущості їх досягнення, характеризується більшою, порівняно з юністю, орієнтацією на майбутнє, розумінням плинності та незворотності часу, можливості «не встигнути» здійснити щось важливе. Ймовірно також усвідомлюється й той факт, що подальше відкладання народження дитини (йдеться про первістка) матиме небажані наслідки, зокрема, проблеми із природним зачаттям, народження меншої ніж бажана, кількості дітей, неможливість дотримання необхідних інтергенетичних інтервалів тощо. У цьому випадку цінність часу — це цінність «спіймати» момент і «встигнути» здійснити те важливе, що стане запорукою успіху у житті.

У респондентів віком 35—49 років у цілому виявилася невеличка варіація результуючих показників ідеального віку для народження дитини. Цікавими є відповіді найстарших учасників опитування — швидше за все,

вони відображають соціальні норми, що панували за часів їхньої молодості, коли домінуючою була модель ранньої народжуваності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Цінність часу може проявлятися як цінність окремих його періодів: цінність молодості, коли визначаються цілі та способи їх досягнення, окреслюються плани на майбутнє; цінність часу до народження дитини, від якого залежить, наскільки легко і успішно відбудеться адаптація до умов, коли народиться дитина; час для народження дитини, коли варто враховувати біологічні особливості людської репродуктивної системи і «встигнути» народити бажану кількість дітей; цінність часу материнства / батьківства, коли для виконання цих ролей ще є багато сил, і це дає радість і задоволення. Кожній людині необхідно мати можливість і вміти структурувати свій час, особливо, коли у сім'ї з'являються діти і зростає напруженість через його брак. Цінність часу осмислюється через його дефіцит у повсякденній роботі та діяльності з реалізації цілей і вподобань.

Аналіз змін в уявленні респондентів щодо віку, коли жінка вважається ще занадто молодою, щоб стати матір'ю, віку, коли жінці вже пізно народжувати (ще одну) дитину, ідеального віку для того, щоб стати матір'ю, які відбулись за період 2006—2018 рр. між 3-м і 9-м раундами Європейського соціального обстеження, виявив зміщення у бік старших вікових груп. Сама по собі наявність у переважній більшості опитаних чітких думок про ідеальний вік для народження дитини, а відтак й для переходу до нового етапу життя, вказує на розвиток особистісної часової компетентності у масштабі всього життя. Підвищення віку материнства в умовних і реальних поколіннях може бути наслідком впливу економічної кризи, політичної нестабільності, соціальної напруженості тощо. Сприйняття ідеального віку нівелює вплив подібних факторів, оскільки апріорі приймається благополучність зовнішнього середовища (тим більше, що у запитанні не було уточнень щодо конкретних умов для ідеального віку), і увага зосереджується на тому, що сприятиме досягненню життєвого успіху. У нашому випадку це час—вік, коли краще розпочати дітородну активність, щоб материнство гармонійно поєднувалося з реалізацією інших планів, зокрема професійних, за умови відсутності підтримки і допомоги поза сім'єю. Цінність часу і вміння вибудовувати свій життєвий шлях набувають пріоритету. Результати ESS 9-го раунду, згідно з якими середній ідеальний вік, щоб стати матір'ю, у респондентів до 30 років виявився вищим ніж у решті опитаних, засвідчили, що модель народжуваності у старшому віці стає дедалі популярнішою.

Важливим кроком до розуміння ролі часу як чинника прийняття рішення про народження дітей було б відповідне соціально-демографічне обстеження. Особливу цінність становитиме систематичність проведення в Україні обстежень бюджету часу. Відновлення участі України у Європей-

ському соціальному обстеженні сприятиме розширенню можливостей наукового пізнання особливостей перебігу соціальних і демографічних процесів у нашій країні та їх відповідності європейському вектору розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та прим. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
2. Забелина Е. В., Смирнов М. Г., Честюнина Ю. В. Психологическое время личности в условиях глобализации: постановка проблемы. *Universum: психология и образование*. 2016. № 9 (27). URL: <https://7universum.com/ru/psy/archive/item/3607> (дата звернення: 14.01.2021).
3. Шульга М. Збій соціальної матриці. Київ : Інститут соціології НАН України. 2018. 284 с.
4. Time for the Family. Family Time Policy as an Opportunity for Sustainable Family Policy. The Eighth Family Report. The Federal Minister of Family Affairs, Senior Citizens, Women, and Youth. Berlin, 2011. URL: <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/resources/germany/time-family-family-time-policy-opportunity-sustainable-family-policy-eighth-family-report-0> (дата звернення: 18.01.2021).
5. Сухенко Я. В. Психологічний час особистості: змістовно-хронологічна логіка дослідження феномена. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2017. № 6 (2). С. 96—100. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhpr_2017_6\(2\)__20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhpr_2017_6(2)__20) (дата звернення: 07.04.2021).
6. Головаха Е. И. Психологическое время личности. Киев : Наук. думка, 1984. 207 с.
7. Макарова О. В. Статистика використання часу у фокусі гендерних досліджень. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 4 (38). С. 30—41. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2019.04.030>
8. Бочелюк В. Й., Бочелюк В. В. Дозвіллезнавство: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 208 с.
9. Клименко Ю. О. Категория часу в психологической науке. *Психология и личность*. 2017. № 1. С. 64—72. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7220/1/Klymenko.pdf> (дата звернення: 14.01.2021).
10. Абульханова К. А., Березина Т. Н. Время личности и время жизни. СПб. : Алетея, 2001. 304 с. URL: <http://rubinstein-society.ru/cntnt/nauchnie-raboti/raboti-k-a-abulh/monografii.html> (дата звернення: 04.02.2021).
11. European Social Survey, ESS. URL: <https://www.europeansocialsurvey.org/data/download.html?r=3> (дата звернення: 08.01.2021).
12. Billari F. C., Goisis A., Liefbroer A. C., Settersten R. A., Aassve A., Hagestad G., & Spéder, Z. Social age deadlines for the childbearing of women and men. *Human reproduction*. 2011. Oxford, England. № 26 (3). P. 616—622. URL: <https://doi.org/10.1093/humrep/deq360>
13. Курило І. О., Аксьонова С. Ю. Відкладання народжень в Україні крізь призму реальних когорт жінок. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 3 (34). С. 11—25. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.011>
14. Kaminska O. Guide to Using Weights and Sample Design Indicators with ESS Data. 2020. URL: https://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/ESS_weighting_data_1_1.pdf (дата звернення: 04.03.2021).
15. Горноста́й П. П. Личность и время: Творчество как переживание. *Психодрама и современная психотерапия*. 2003. № 4. С. 18—26.
16. Кузьмина О. В. Типологические особенности временной компетентности личности. *Вестник Удмуртского университета. Философия. Социология. Психология*.

- Педагогика*. 2012. № 1. С. 30—36. URL: <https://gigabaza.ru/doc/29716.html> (дата звернення: 14.01.2021).
17. Кузьмина О. В. О механизмах развития временной компетентности личности. *Гуманизация образования*. 2015. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-mehanizmah-razvitiya-vremennoy-kompetentnosti-lichnosti> (дата звернення: 22.01.2021).
 18. Махароблидзе А. В. Теоретические подходы к исследованию временной компетентности личности. *Педагогическое образование в России*. 2015. № 8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-podhody-k-issledovaniyu-vremennoy-kompetentnosti-lichnosti> (дата звернення: 20.02.2021).
 19. Сырцова А. Возрастная динамика временной перспективы личности: автореф. дис. ... канд. псих. наук. Москва, 2008. URL: <https://www.disscat.com/content/vozrastnaya-dinamika-vremennoi-perspektivy-lichnosti> (дата звернення: 25.02.2021).

REFERENCES

1. Kant, I. (2000). *Krytyka chystoho rozumu* [Critique of pure reason]. (I. Burkovskyi, trans.). Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
2. Zabelina, E. V., Smirnov, M. G., & Chestyunina, Yu. V. (2016) *Psihologicheskoe vremya lichnosti v usloviyah globalizatsii: postanovka problemy* [Psychological time of an individual in the context of globalization: problem statement]. *Universum: psikhologiya i obrazovanie - Universum: psychology and education*. 9 (27). Retrieved from <https://7universum.com/ru/psy/archive/item/3607> [in Russian].
3. Shulha, M. (2018). *Zbii sotsialnoi matrytsi* [Failure of the social matrix]. Kyiv: *Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine* [in Ukrainian].
4. *Time for the Family. Family Time Policy as an Opportunity for Sustainable Family Policy. The Eighth Family Report*. (2011). The Federal Minister of Family Affairs. Senior Citizens, Women, and Youth. Berlin. Retrieved from <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/resources/germany/time-family-family-time-policy-opportunity-sustainable-family-policy-eighth-family-report-0>
5. Sukhenko, J. V. (2017). *Psykhologichnyi chas osobystosti: zmistovno-khronologichna lohika doslidzhennia fenomena* [Psychological time of personality: semantic and chronological logic of the study of the phenomenon]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya: Psykhologichni nauky - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences*, (2). Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkh_p_2017_6\(2\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkh_p_2017_6(2)_20) [in Ukrainian].
6. Golovaha, E. I. (1984). *Psihologicheskoe vremya lichnosti* [Personality psychological time]. Kyiv: Nauk. dumka [in Russian].
7. Makarova, O. V. (2019). *Statystyka vykorystannia chasu u fokusi hendernykh doslidzen* [Time Use Statistics in the Focus of Gender Studies]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 4, 30-41. <https://doi.org/10.15407/dse2019.04.030> [in Ukrainian].
8. Bochelyuk, V. Y., & Bochelyuk, V. V. (2006). *Dozvillieznavstvo* [Leisure science]. K.: Center for Educational Literature [in Ukrainian].
9. Klymenko, Yu. O. (2017). *Katehoriia chasu v psykhologichnii nautsi* [Category of time in psychological science]. *Psykhologhiia i osobystist - Psychology and personality*, 1, 64-72. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7220/1/Klymenko.pdf> [in Ukrainian].
10. Abulhanova, K. A., & Berezina, T. N. (2001). *Vremya lichnosti i vremya zhizni* [Personality time and life time]. St. Petersburg: Aletheia. Retrieved from <http://rubinstein-society.ru/cntnt/nauchnie-raboti/raboti-k-a-abulh/monografii.html> [in Russian].

11. European Social Survey, ESS. (n. d.). *europeansocialsurvey.org* Retrieved from <https://www.europeansocialsurvey.org/data/download.html?r=3>
12. Billari, F. C., Goisis, A., Liefbroer, A. C., Settersten, R. A., Aassve, A., Hagestad, G., & Spéder, Z. (2011). Social age deadlines for the childbearing of women and men. *Human reproduction*, 26 (3), 616-622. Oxford. England. <https://doi.org/10.1093/humrep/deq360>
13. Kurilo, I. O., & Aksyonova, S. Yu. (2018). *Vidkladannia narodzen v Ukraini kriz pryzmu realnykh kohort zhinok* [Postponement of childbirths in Ukraine through the prism of cohort women]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, № 3 (34), 11-25. <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.011> [in Ukrainian].
14. Kaminska, O. (2020). Guide to Using Weights and Sample Design Indicators with ESS Data. *europeansocialsurvey.org* Retrieved from https://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/ESS_weighting_data_1_1.pdf
15. Gornostay, P. P. (2003). *Lichnost i vremya: Tvorchestvo kak perezhivanie* [Personality and time: Creativity as an experience]. *Psihodrama i sovremennaya psihoterapiya - Psycho-drama and modern psychotherapy*, 4, 18-26 [in Russian].
16. Kuzmina, O. V. (2012). *Tipologicheskie osobennosti vremennoy kompetentnosti lichnosti* [Typological features of the temporal competence of the individual]. *Vestnik Udmurtskogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Psihologiya. Pedagogika - Bulletin of the Udmurt University. Philosophy. Sociology. Psychology. Pedagogy*, 1, 30-36. Retrieved from <https://gigabaza.ru/doc/29716.html> [in Russian].
17. Kuzmina, O. V. (2015). *O mehanizmah razvitiya vremennoy kompetentnosti lichnosti* [On the mechanisms of development of the temporal competence of the individual]. *Gumanizatsiya obrazovaniya - Humanization of education*, 3. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/o-mehanizmah-razvitiya-vremennoy-kompetentnosti-lichnosti> [in Russian].
18. Maharoblidze, A. V. (2015). *Teoreticheskie podhody k issledovaniyu vremennoy kompetentnosti lichnosti* [Theoretical approaches to the study of the temporal competence of an individual]. *Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii - Pedagogical education in Russia*, 8. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-podhody-k-issledovaniyu-vremennoy-kompetentnosti-lichnosti> [in Russian].
19. Syirtsova, A. (2008). *Vozrastnaya dinamika vremennoy perspektivy lichnosti* [Age dynamics of the personality's time perspective]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Moscow. Retrieved from <https://www.dissercat.com/content/vozrastnaya-dinamika-vremennoi-perspektivy-lichnosti> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції журналу 09.03.2021.

S. Yu. Aksyonova, PhD (Economics), Leading scientific worker
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
03032, Kyiv-32, Blvd Tarasa Shevchenko, 60
E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com
ORCID 0000-0003-0516-9078
Scopus ID: 57190218275

MATERNITY AGE IN THE CONTEXT OF THE VALUE OF TIME

Rapid changes in society require quick individual adaptation to such changes. Under these conditions, the value of time increases. Awareness of this process becomes the basis for the formation of attitudes to a certain sequence of important events in human life and time / age for their implementation. It requires the development of time competence of the person not

only at the level of daily practices and professional responsibilities, but also at the life level (whole course of life). The purpose of our study is to find out the relationship between advancing maternal age trend and awareness of the value of time and the development of time competence of the individual. The study for the first time considers the value of time and the development of time competence of the individual as a significant factor in change of the age of the mother at the birth of a child. Such scientific methods as comparison, analysis, generalization, graphic method are used in the paper. The analysis uses the materials of the international European Social Survey (ESS) of the third (2006—2007) and ninth (2018) rounds, which included the same module on the study of human life cycle organization. The theoretical basis of the study is the energy concept of psychological time, according to which personal time includes its energy component. The article analyzes the changes between the 3rd and 9th rounds of the ESS in respondents' perceptions regarding the age when a woman is generally too young to become a mother; the age when a woman is generally too old to consider having any more children; the ideal age for a girl or woman to become a mother. The shift of these age characteristics towards older age groups in almost all countries participating in the 3rd and 9th rounds of the ESS is revealed. The precise answers of most respondents about the ideal age for a woman to become a mother — and thus to move to a new stage of her life — indicate the existence of personal time competence on the scale of life. It also shows that responsibility for choice of time (age) for the birth of a child / children moves to the family or individual level (and this was mostly possible due to the development of family planning). In addition, the person is also responsible for the use of time before the birth of the child. Such processes reflect the awareness of the value of time, and simultaneously, further enhance its value.

Keywords: fertility, age of the mother at childbearing, value of time, time competence of the individual, ideal age.